

ӘОЖ 902/904

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЛҒАШҚЫ АЛТЫН АДАМЫ – ЕСІК АЛТЫН АДАМЫ

Атахан Асылжан Бауыржанұлы

assylzhan.atakhan@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тарих факультеті 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., доцент Ұ.Ұ.Үмітқалиев

К.А.Ақышев бастаған экспедиция Алматы облысы, Есік қалашығының солтүстігіндегі Есік өзенінің жағалауынан темір дәуіріне жататын сақ обасын зерттеу барысында алтынмен апталып, әшекейленген сақ жауынгерін табады. Киімінен табылған алтын бұйымдарға сай оған «Алтын адам» деген атау берді. Алтын адамды тарихымыздағы ең танымал әрі құнды археологиялық қазбаға жатқызуға болады. Шамамен б.з.б. бесінші ғасырда өмір сүрген сақ жауынгері бүгінде еліміздің басты символына айналып отыр.

Есік обасының зерттелуі – Орталық Азия археологиясының ең жарқын ашылуларының бірі. Есік қорғанынан табылған дүниелер үлкен қызығушылық тудырып бүкіл әлемге белгілі болды. Есік обасы – сақ дәуірінен сақталған ескерткіш. Алматы облысы, Еңбекшіқазақ ауданына жататын Есік қаласының маңында орналасқан. 1969-1970 жылдары жетекшісі К.Ақышев болған «Жетісу археологиялық экспедициясы» зерттеген болатын. Мұндағы сақ обалары бірнеше топқа бөлінеді. Бұлардың ішіндегі ең көрнектісі үлкен Есік қорғаны. Қорғандардың құрамында солтүстіктен оңтүстікке 3 шаршы шақырымға созыла 45 топырақ оба бар. Олардың диаметрлері 30 метрден 90 метрге дейін жетсе, биіктігі 5-15 метрді құрайды. Ең ірі қорғандардың үйіндісінде оның жекелеген учаскелерінде үйіндінің бетін қаралау және жаңбыр мен еріген сулармен сілтілеу нәтижесінде пайда болған тас үйіндісінің жиналуы байқалады. Қорымды қоршап тұрған археологиялық ландшафт ерекше көзге түседі. Есік қорымы бұл өңірдегі жалғыз қорым емес, ол Іле Алатауының солтүстік беткейлерінен ағатын және Іле өзеніне құятын тау өзендерінің жағасында орналасқан патша қорғандарының бірі ғана болып табылады. Оның батысында Талғар өзенінің жағасында Новоалексеев қорымы, одан әрі қарай Үлкен және Кіші Алматы, Қаскелең, Күрті өзендерінің жағасында қорған қорымдары орналасқан. Қазіргі кезде олардан тек бірлі-жарым қорғандар ғана сақталған, кейбірі тонауға да ұшыраған. Солтүстігінде және шығысында Іле өзенінің сол жағалауындағы Бесшатыр және Түрген өзенінің оң жағалауындағы Қаракемер сынды танымал қорымдарды кездестіруге болады. Патша қорғандары сондай-ақ Шелек, Шарын, Кеген, Қарқара өзендерінің жағалауларында, солтүстік-шығыста – Қаратал, Ақсу, Лепсі, Аягөз өзендерінің жоғарғы ағысында да орналасқан, олар әйгілі Шілікті қорымына дейін жетеді.

Зерттеулер көрсеткендей, бұл қорымдардың барлығын мәдениеттің негізгі компоненттерінің бірлігі біріктіреді. Бұл бірдікті әлеуметтік-экономикалық дамудың шамамен бір деңгейде болуымен, өмір салтымен, сондай-ақ тайпалардың қатарындағы этникалық жақындығымен де түсіндіруге болады [1].

Есік қорғандарының да жоғарыда айтылғандардан еш айырмашылығы жоқ, оны басқалардан ерекше етіп тұрған әйгілі «Алтын адам» табылған «Есік» қорғаны. Есік қорғанықорымның Батыс жартысының оңтүстігінде, автомобиль жолымен және ірі суару каналдарымен екіге бөлінген. Қорғанның диаметрі 60 метр, биіктігі 6 метр. Үйіндінің жоғарғы жағында диаметрі 12м, тереңдігі 2,3м шұңқыр орналасқан, үйменің нақты құрылымы жоқ, бірақ оның профилін зерттеу кезінде оның көпқабатты (3-4 қабат) екенін көрсетті:

Ағаш жерлеу камерасы

Оңтүстік қабырғадағы жерлеу камерасының едендік бөренелерін толтыру.

Ал енді «Алтын адамға» келер болсақ, 1969-1970 жылдары Қазақстанда әлемде болмаған елеулі оқиға орын алды. Нақтырақ айтар болсақ 1969 жылы К.Ақышев бастаған «Жетісу экспедициясы» осы Есік қорымынан Қазақстандағы алғашқы «Алтын адамды» тапты. Анықталғандай қорымнан табылған алтын киімді адамның сақ тайпасының ханзадасы екені белгілі болды. Қорғанда жерленген адам шын мәнінде алтын болды. Ғасырлар бойы Тяньшань шыршаларының діңгектерінен мұқият кесіліп жасалған жерлеу камерасынан археологтар төрт мыңға жуық алтын бұйымдарды тапты: киім, бас киім, аяқ киім және сақиналар мен 31 ыдыс күміс табақтар, ағаш қасық, қола айна және басқа да әшекей заттар. Зерттеушілердің пікірінше бұл шамамен 16-18 жас аралығындағы, бойы 160-170 см шамасындағы жас жігіт. Оның бас киімінде 4 жебе бар, бұл әлемнің төрт бұрышын және ол адамның билеуші әулетке жататынын білдіреді. Жалпы ежелгі парсы деректерінде сақтар бәрімізге тарихтан белгілі хаомаварга, парадарайя және тиграхауда деп бөлінеді. «Хаомаварга» сақтары – хаома сусынын дайындап ішетін болғандықтан, «парадарайя» сақтары – өзеннің арғы жағында өмір сүретіндер деп түсіндірсе, ал енді «тиграхауда» – ол шошақ бөрікті бас киім киетіндер деп бөлген. Мен баяндап отырған Есік қаласынан табылған Алтын адам осылардың соңғысына жатқызуға болады, себебі жоғарыда айтып кеткен 4 жебелі бас киім осыған дәлел бола алады. Осы тұрғыда археологтың жұбайы, Л.Н.Гумильев атындағы ЕҰУ-нің профессоры, Кемел Ақышев атындағы Ғылыми Зерттеу Институтының директоры Марал Хабдулина, – «Адамның бүкіл қаңқасы алтын пластиналармен жабылған. Бас сүйегінің айналасынан 150 алтын табак табылды. Олардың осылай орналасу реті жас жауынгердің бас киімін қайта қайта қалыпқа келтіруге мүмкіндік берді. Алтын мүсіннің бас киімі күрделі дизайнмен безендірілген. Бас сүйегінің сол жағында ұсақ дәндер және көгілдір сырға табылған. Мойын омыртқаларында жолбарыстың басы кейіпіндегі ұштары бар алтын түтікшелі гривна бар. Белбеу аймағында белдіктің алтын төсемдері табылған. Саусақтарының тұсынан екі массивті сақина табылды. Кеуде бөлігінде, қол және аяқ сүйектерінде алтын бұйымдардың тығыз орналасуы асыл сақтың салтанатты костюмін толық қалпына келтіруге мүмкіндік берді. Костюмнен барлығы 4000 алтын бұйым табылды. Ірілері жануарлардың кейіпінде жасалған, негізгілері барыс, жолбарыс, жылқы»

«Осыдан-ақ біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген ежелгі сақтардың стилі осы аң стилі екенін көруге болады, және табылған зат бірден Алтын адам деп аталды» – дейді Марал Хабдулина өз сұхбатында [2].

Алтын адам – тарихымызды байытқан, әлемдік деңгейде Қазақстан тарихын жаңа қырынан көрсеткен, әлем тарихында орны ерекше сақ ескерткіші. Алтын адамның табылуы бүкіл халықты дүр сілкіндіріп, әлем назарын аударған жаңалықтардың бірі болды. Бұл алтын киімді жауынгердің табылуы сол заманда көсемдерді қалай ұлықтағандығының, алтын өңдеу

технологиясының жоғары деңгейде болғандығының дәлелі. Есік обасынан табылған алтын киімді адам Қазақстандағы жалғыз ескерткіш емес. Жалпы тарихы терең қазақ даласында мыңдаған патшалық қорғандар бар екені сөзсіз және олардың әрқайсысында кем дегенде бір-бір патшалар мен көсемдер жерленген десек әлі жер қойнымыздан жүздеген жаңа Алтын адамның табылуы ықтимал. Алтын адам дала өркениетінің құнды экспонаты, ұрпақтан-ұрпаққа ата-баба жетістігі ретінде мұра болып қалары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. К.А. Акишев Курган Иссык. Искусство саков Казахстана. // М.: «Искусство». 1978. 132 б.
2. <https://vechastana.kz/zolotoj-chelovek-istoriya-unikal-noj-nahodki/>